

Neki ključni nadnevcii zdravstvene i ekološke kulture u Hrvata - nastavak I

Jozo Bakić

Počasni član Hrvatskog biološkog društva 1885.

Hrvatsku kulturnu i uljodbenu prošlost bitno određuju benediktinci, zapravo ona se ne može ni zamisliti bez benediktinaca. Kada je knez Trpimir 852. god, izgradio prvi poznati benediktinski samostan u Hrvatskoj, u Rižinicama pokraj Solina, nije ni slutio da će se u iduća četiri stoljeća izgraditi, što je nama do sada znano, čak 111 benediktinskih samostana - koji su živjeli i radili po "Pravilu sv. Benedikta" - koje predstavlja prvi zakonik redovništva na kršćanskom zapadu, a od Karla Velikog obvezno pravilo za samostane u Europi.

BENEDIKTINCI ODREDNICA HRVATSKE SREDNJEVJEKOVNE ZDRAVSTVENE I SVEKOLIKE ULJUDBE I SASTAVNICA S ZAPADNOM EUROPOM

Za razumjeti zdravstvenu, uljodbenu i svekoliku vrljednost benediktinaca za hrvatski narod, potrebno je nešto više reći o samom redu sv. Bendikta. Osnivač reda sv. Benedikt rodio se oko 480.god, kao potomak stare rimske plemićke obitelji, uz sestru blizanku sv. Skolastiku. U Rimu polazi visoku školu govoništva, napušta je nezadovoljan raskalašenim životom rimljana te odlazi provoditi pokornički život kao pustinjač. U Kampaniji, osniva samostan s prvom redovničkom obitelji na brdu Monte Cassino, radeći na svom životnom djelu Regula Monachorum (Pravilo redovnika oko 534. godine).

Bitne odrednice Pravila su: moli i radi, besposlica je neprijatelj duše, uzdaj se u trud vlastitih ruku, rad prema svojim moćima, nagrada prema potrebama, te briga za starce, siromahe i bolesnike.

U pogledu izgleda, benediktinski samostan je četverokutna, zidom opasana građevina, nalik na rimski tabor, uvijek smještena na nekom pustom ili skrovitom mjestu u blizini voda, mora ili rijeka. Samostan se sastoji od crkve, kapelice, sobica za redovnike, bolesnike, putnike, goste, radionica za različite zanate, knjižnice, pisarnice za prijepis starih tekstova i izaradbu ukrasa za knjige. Uz samostan su vrtovi s povrćem i ljekovitim biljem, samostanska ljekarna, cisterna s kišnicom ili zahvat izvorske vode, kupatilo, gospodarske zgrade, staje, mlin, krušna peć, pčelinjak i groblje. Često posjeduju i vlastite solane i druge vrljednosti, ponekad i dosta udaljene. Tako opatija sv. Krševana u Zadru (986. god.) posjeduje uz ostalo gostinjac na Maunu uz crkvu sv. Jurja, poklon od kralja Petra Krešimira IV uz zahvalu što je božjom pomoći proširio kraljevstvo na kopnu i moru. Zatim posjeduju mlinice za masline na Ižu, te solane u Brbinju (Dugi Otok) i na otoku Vrgadi dva lovišta riba i pravo na 1/4 od svih ulovljenih riba oko Molata i u uvali Telašćica 995. god.

Širenju benediktinskog reda van prostora ondašnjeg Rimskog carstva doprinosi suutemeljitelj reda papa Grgur Veliki (590-604.) koji "Pravilo sv. Benedikta" uvodi kao opći naputak za svu redovničku braću u samastanima rimokatoličke Europe Izvodi prvi put benediktince iz Italije kao misionare u svijet, te reformom crkvenog pjevanja uvodi gregorljanski koral - sačuvan do današnjih dana u pučkom pjevanju o Adventu i Velikom petku u dalmatinskim Hrvata.

U to vrijeme počinju i prve veze Hrvata s kršćanstvom, kada papa Ivan IV šalje benediktinskog opata Martina (642.god.) otkupiti kršćanske robove i sakupiti moći mučenika. Anastazije, papinski bibliotekar 752. godine, nabraja posjede montekasinskog samostana u Panoniji, Istri i Dalmaciji, što je sasna vjerodostojan podatak o prijelazu i prisutnosti benediktinaca na ovim prostorima. Nešto pak godina ranije, u dalmatinske gradove, pod vlašću Bizanta i na otoke počinju stizati kaluđerl iz Grčke s običajima istočnog obreda, ali za stotinjak godina, dolaskom benediktinaca gubi im se zanavjek svaki trag.

Kada koncem 8. stoljeća panonska Hrvatska i početkom 9. stoljeća dalmatinska Hrvatska potpadaju pod franačku vlast u našu domovinu stižu franački benediktinski misionari - opati u svrhu pokrštenja Hrvata i štovanja svetaca iz franačkih zemalja kao Martina, Ambrozija i Krševana. Već 846. god. benediktinski redovnik Gottschalk Saksonac živi na dvoru hrvatskog krneza Trpimira, a i prvi opati osnivači benediktinskih samostana nose germanska imena kao Teodobert i sv. Ambrozija u Ninu, Odolbert sv. Krševana u Zadru, Adalbert sv. Barbare kod Vižinade, ili pak opati - legati. Teuzon na dvoru Krešimira IV, Gerard na splitskom saboru i

Gebizon na krunjenju kralja Zvonimira. Hrvatski kraljevi putuju u Akvileju ili pak Čedad pokloniti se svetim moćima i prisegnuti nad evanđeljem u znak vjernosti i odanosti katoličkoj crkvi. Tako čine Trpimir i njegov sin Petar te Branimir s ženom Marušom, čija su imena zabilježena u prastarom evanđelistaru. Što više knez Branimir izvlači potpuno Hrvatsku iz bizantinskog upliva i franačke ovisnosti i znanstveno je usmjerava prema katoličkom zapadu.

Od vremena izgradnje prvog benediktinskog samostana (9.st.) do kraja 13. st na području cijele tadašnje Hrvatske postoji 71 benediktinska opatija, od čega čak 64 u primorskoj Hrvatskoj.

No vratimo se ishodištu teme. Pravilo benediktinskog reda u svom 36. poglavlju "o bolesnoj braći (ot nemoćne bratje) zahtjeva u svakom samostanu imati posebnu prostoriju u njegovatelja za bolesnike, koje treba njegovati, kupati i hraniti čak i mesom do ozdravljenja. U pogledu uživanja mesa kod bolesnika pravi se izuzetak, jer je benediktincima bilo zabranjeno jesti meso četveronožnih životinja. Gledajući u tom smislu ustroj jedne benediktinske opatije, čini se da je za ono doba bila svojevrsni "dom zdravlja" jer je posjedovala gostinjac (cellam hospitium) - posebne odvojene sobe za goste opatije, odvojen prostor za smještaj hodočasnika i siromaha - ubožnicu (hospitale peregrinorum et pauperum), nemoćnište - bolnicu (infirmaria) sa više soba i u njemu ormar s ljekovima te pribor za izradbu ljekovitih sastojaka od biljaka, vrt s ljekovitim biljem (hortulus), kupatilo te konačno cisternu s kišnicom ili zahvat izvorske vode.

U današnjem smislu to je mali "dom zdravlja sa stacionarom". Dodamo li k tome broj od 71 benediktinske opatije raspoređene pretežito uz obalu, vidimo da je mreža nemoćništa i gostinjaca u doba hrvatskih narodnih vladara bila i te kako dobro razvijena. Čak i posljednji hrvatski kralj Stjepan II dolazi iz infirmaria benediktinskog samostana sv. Stjepana pod borovima u Splitu, teško bolestan vraća se natrag i u njemu se odriče prava na prijestolje.

Zaštitnici liječništva su sv. Kuzma i Damjan pa već i sama činjenica imena samostana ukazuje na liječnički rad. Godine 1125. osnivaju pobjegli benediktinci iz Biograda n/m samostan tog imena na Čokovcu (otok Pašman). Zapravo 1059. god. kralj Krešimir IV po savjetu papina poslanika opata Majnhardta gradi samostan sv. Ivana Evanđelista s hospitalom u Biogradu n/m, kojeg Mlečani zajedno s Biogradom razaraju 1125. god. kao što nalažu križarima razaranje Zadra i samostana sv. Krševana (1202.god.) s najplodnijom pisarnicom i mnoštvom kodeksa s iluminacijama. Sredinom 14. st. Mlečani razaraju također opatiju sv. Kuzme i Damjana, koja se 1369. obnavlja.

Zadarska općina 1254.god. pretvara benediktinski samostan u Diklu u prvi javni hospital za bolesnike i putnike u Hrvata.

Samostani nam označuju i povijesne granice nazočnosti hrvatskog puka od sv. Stjepana kod Umaga do sv. Mihovila. na Prevlaci, čak 5 opatija u Boki Kotorskoj, sv. Petar kod Trebinja, sv. Duh kod Nuštra, sv. Katarina u Šarengradu, sv. Stjepan u Bonoštru, sv. Dimitrije u Srijemu te sv. Juraj u Dubovu. Prema naputcima Kasiodora iz 6. st benediktinci su morali izučavati medicinske spise i baviti se liječenjem. U tu svrhu prepisivali su stare znanstvene benediktinske rukopise iz kojih će kasnije nastati samostanske ljekaruše. Ljekovi su pretežito biljnog podrijetla, kultivirani u samostanskim vrtovima ili prikupljeni oko samostana, čak dobijeni uvozom ili zamjenom s drugim samostanima. O tome danas svjedoče neke biljne vrste nazočne u blizini nekadašnjih benediktinskih mjesta, pobjegle iz kulture, koje ne pripadaju ni u kom slučaju flori Hrvatske, a niti flori europskih zemalja.

Jedan poseban ogranak benediktinskog reda Cisterciiti zadržao je samostan u Senjskoj drazi oko 7. st u kontinuitetu sve do ukinuća samostana od cara Josipa II. Ovaj red u Hrvatskoj se izričito posvetio zdravstvenoj i bolničkoj službi pa mu Papa još 1270. "Papinskom bulom" naređuje dužnost uzdržavati hospital za prihvata bolesnih i siromašnih.

Osim liječenjem, benediktinci su se bavili nutarnjim (samostanski pomladak) i vanjskim obrazovanjem (za državnu službu). Samostanske škole nekoliko stoljeća su i jedine škole u zapadnoj Europi pa tako i u Hrvatskoj.

Nema nepismenog benediktinca, stoga je benediktinski samostan centar svekolike srednjovjekovne uljudbe, znanosti i umjetničkog stvaranja, u kaotičnim vremenima promjenjivih kraljevstava. U tom smislu svaka benediktinska opatija (s najmanje 12 redovnika) pruža osnovno obrazovanje muškoj djeci (pisanje - latinski i glagoljski, čitanje, računanje, pjevanje) zatim takozvani trivium (gramatika, dijalektika i retorika) te quadrivium (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika) - što pružaju samo velike opatije, dok su za žensku djecu pružali samo osnovno školovanje, koje se sastojalo od odgoja i pouke ženske mladeži, čitanja i pisanja, prijepisa knjiga, učenja šivanja, vezenja i tkanja, izradbi slika u kodeksima te osnovama bolničarske službe.

Osim ovih dvaju krupnih obrazovnih zadaća sudjelovali su u razvoju gospodarstva i poljodjelstva i to: u presušivanju močvara i natapanju polja, razvijanju obrta, iskorištavanju ruda, preradbi sirovina i kovina, dobijanju soli, podizanju mostova i brana, iskopu bunara, a novonadošle narode upoznavali su sadnjom vinove loze i kulturnih biljaka, oplemenjivanjem

voćaka, sadnjom i preradbom Ijekovitog bilja te uporabom jestivog bilja prenoseći im kulturne i uljudbene stečevine iz doba starih Europskih i mediteranskih civilizacija.

Nije slučajno da se je u kompleksu benediktinskih samostons sv. Andrije i sv. Marka u Dubrovniku /rekluzori ja/, te ubožnice /Hospital grande/ mogu naći "rupe" za čuvanje komunalnog žita /21 rupa/, /fosarum frumentum comunis/ iz 1410. godine. Te su "rupe"-jame, dubine do 8 m, piriformnog oblika, s očuvanim kamenim okvirima, ukopane u kamenu živcu, te ožbukane hidrauličnom žbukom, jedinstveni gradbeni sustav za očuvanje komunalnog žita zdravim /suhim i bez štetočina/.

U starom Dubrovniku već najkasnije oko 1272. godine, svaka kuća morala je kišnicu s krovišta privesti u vlastitu cisternu. Stoga je nadaleko poznato dubrovačko iskustvo gradbe zatvorenih ili natkritih cisterni, na grčki način (more greco), isklesanih u kamenu živcu, te ograđenih vodonepropusnom žbukom (vapno izmiješano s zemljom crljenicom "terra roosa") u kome nepropusnost ovisi o sadržaju čestica gline koja se dehidratacijom pretvara u oksid željeza - hematit ili na rimski izgrađenih od signinskog zida (opus signinum) žbuke od samljevene stare opeke (2-5 godina starosti) i vapna u omjeru 5:2. Uz to klešu se bunari u kamenu živcu zvani "puči" (puteus=bunar) u kojima se sabire filtrirana morska (bočata) ili podzemna voda. Dobivena voda koristi se kao tehnološka ili za piće, te je u uporabi ovaj način snabdijevanja do konca 15. st. kad je potiskuje urbani vodovod. Ostaci puča u svojstvu gradskog toponima očuvani su sve do danas u imenu "Ulica od Puča".

Dubrovačka Republika u skrbi za zdravom vodom gradi 1304. velike cisterne sa golemim naplavom (spongia = spužva), odakle i današnji urbani toponim za palaču na tom mjestu "Sponza". Ta cisterna, uz još dvije očuvane (u franjevačkom i dominikanskom samostanu), posjeduje veoma domišljati filter. Voda se sakuplja sa prostora koji su prolazni, na način da je u sredini nakapnice šuplji glineni ili sadreni stožac koji u svom donjem dijelu propušta vodu, dok se uokole nalaze ogromne količine sitnog pijeska kroz koji se voda filtrira.

U jadranskoj Hrvatskoj kao i zapravo na cijelom teritoriju Hrvatske bilo je malo javnih cisterni koje su imale filter. No da su filtri bili i te kako poznati u srednjem vijeku benediktinskim gradbenim iskustvom svjedoči nam gradbena ostavština hrvatskih knezova Frankopana, kojima je bilo i te kako dobro poznato, kako je važna sanitarna ispravnost vode, sanitarna gradba, te dovoljna količina pitke vode u uvjetima ratnih opsada. Frankopani su sve svoje cisterne gradili po istom načelu: okrugla cisterna sa centralno građenim filtrom i bunarom za crpenje vode (cisterne u gradu Bribiru, oko 1302., u Nehajgradu 1558., te u gradu na Grobniku oko 1643.). Ovo jednostavno rješenje sastoji se od toga da se u sredini cisterne nalazi okruglo okno, u širini grla, građeno iz kamena na suho, oko njega je prostor ispunjen finim pijeskom koji je opet omeđen sa zidom od kamena na suho, a anaokolo je cisterna, prostor u koji dotiče kišnica kamenim žljebovima sa krovova zgrada. "Filtracija je horizontalna, voda iz cisterne prolazi iz pukotine u zidu najprije u filter, pređe sloj pijeska i procjeđuje se opet kroz pukotine u zidu u bunarsko okno, odakle se crpi.

Svojom dolaskom donijeli su u hrvatske krajeve crkvenu arhitekturu i benediktinsko pismo kojim je pisala kancelarija hrvatskih vladara, da bi narastanjem domaćih generacija hrvatskih benediktinaca postali tvorci i gojitelji glagoljice - staroslovenskog jezika hrvatske redakcije (10. st), što se očituje i na prvom pisanom spomeniku u Hrvata "Bašćanskoj ploči" nastaloj u benediktinskom samostanu na Kriku, te inim sačuvanim glagoljskim ispravama i naputcima među kojima je i glagoljski prijevod Pravila sv. Benedikta, nastalog u benediktinskom samostanu Rogovo kod Biograda n/m.

Povijesni izbor benediktinaca od Trpimira, toliki učeni opati na dvoru hrvatskih knezova i kraljeva uz znakovit broj samostana u hrvatskoj državi pomaže učvršćenju veza Hrvatske s zapadom i istovremeno daju Hrvatskoj razinu svih onih srednjevjekovnih stečevina koje su u to doba imale i ostale benediktincima napučene europske zemlje, sve do Engleske i Irske.

Zato za Hrvate benediktinci nisu samo katolički redovnici, već institucija, koja je bila snažno uljudbeno uporište, povijesna poveznica klasičnih znanosti i saznanja s mladom hrvatskom državom, odrednica hrvatske usmjerenosti zapadu i čvrsta obrana od bizantinskih utjecaja na razdjelnici svjetova.

Zapravo, nije ni čudo što nam je ta golema benediktinska ostavština tako skronma, što su nam stare opatije sustavno spaljivane, razarane, uništavane ili zatvarane od Venecije, Turaka, Napoleona, kad se poput crvene niti kroz hrvatsku povijest nižu razaranja baštine i progon baštinika sve do naših povijesnih vremena.

Primjerice na Karinu podignuta benediktinska opatija oko 890. razorena je 1000. god., da bi na razvalinama 1429. god. bio podignut franjevački samostan, razoren iza akcija Maslenica, s vrijednim arhivom, rodovnicima i više od 5000 starih knjiga u samostanskoj biblioteci. U tijeku domovinskog rata razoreno je čak 400 crkava i samostana od novovjekih barbara.

Na svakoj točki naše povijesnice moglo bi se tako nabrojiti bezbroj primjera sustavnog razaranja; silovanja povijesti, ubijanja sjećanja, a poradi ne samo izjednačenja uljudbene razine nasilno ujedinjenih naroda, već poradi potpunog uklanjanja hrvatske kulture baštine i

narodnosnog katoličkog identiteta, jer bez baštine nema zapravo ni baštinika.